

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

„Tautos dainele, tu išlikai...“

2012-12-20

ŽURNALAS: KRANTAI

TEMA: Muzika

AUTORIUS: Vytautė Markeliūnienė

DATA: 2012-12

„Tautos dainele, tu išlikai...“

Vytautė Markeliūnienė

Tautinio atgimimo metais (XIX a. pab.-XX a. pr.) muzikų dėka lietuvių poetų sukurtos eilės neretai patirdavo stiprių sklaidos impulsų. Profesionalų ar mėgėjų parašyti choriniai kūriniai gebėjo dar įtaigiau, visuotiniau žadinti tautiškumą, ugdyti patriotinius jausmus, skiepyti idealus ar tiesiog puoselėti meninį skonį. Ko gero, dažniausiai amžininkai tuo metu rinkosi MAIRONIO (1862-1932) poetinio žodžio ištarmę – eilėraščius, religines giesmes, balades, dramas, libretus. Jubiliejiniai poeto metai paakino muzikologę Vytautę MARKELIŪNIENĘ konkrečiau apžvelgti Maironio kūrybos ir muzikos dialogo erdvę.

‘Nation’s Song, You Survived ...’

During the years of the national revival (in the late 19th and early 20th centuries), the words of Lithuanian poets would often be spread thanks to music. Choral works written by amateurs and professionals in a fully aware nation could develop patriotic feelings and encourage ideals, or simply cultivate artistic taste. It seems that at that time most chose poetic works, poems, hymns, ballads, dramas and librettos by Maironis (1862-1932). The poet’s anniversary year encouraged the musicologist Vytautė MARKELIŪNIENĖ to review the dialogue between music and Maironis’ creations in more detail.

Tautos dainele, tu išlikai

Viena, kai žuvo didžiavyriai;

Kai slėgė sunkūs vargų laikai,

Tu irgi daug, oi daug prityrei.

Šis posmas – antrasis iš poeto Maironio eilėraščio „Dainų dainelės“, kurį specialiai jis parašė pirmajai Dainų šventei, arba Dainų dienai, 1924 metais vykusiai Kaune, Žaliakalnyje, vadinamojoje Kariuomenės parodų vietoje. Beje, pats renginio pavadinimas tuomet sukėlė diskusijas. Vieni siūlė vadinti jį Dainų švente, kiti – kukliau: *Dainų diena*. Apsistota ties pastaruoju, mažiau įpareigojančiu, nes būta nežinios – ar pavyks?¹ „Dainų dainelių“ tekstas netrukus atsirado ant kompozitoriaus Juozo Naujalio darbo stalo – apimtas entuziazmo, jis tuojau pat sukūrė muziką. Naujalis jau kelis dešimtmečius su Maironiu dalijosi nuoširdžia draugyste, o iki tol daug kartų poetas ir kompozitorius dvasinės bendrystės saitus gludino per savo kūrybą². „Dainų dainelės“ abiem tapo paskutiniu drauge sukomponuotu kūrinium. Šie posmai ir jų muzika paliudija vieną tauriausių dviejų lietuvių menininkų, tautinio atgimimo metų augintinių, draugystę, brandintą žmogiškuoju, o ir – svarbiausia – giluminiu vertybiniu pagrindu. Tačiau apie kūrybinius Maironio ir Naujalio saitus – kiek vėliau. Maironio kūrybos ir muzikos dialogas aprėpė kur kas didesnę erdvę ir lietuvių kompozitorių, ir muzikos žanrų, ir tautinės profesinės muzikos formavimosi procesų įvairovės atžvilgiu. Todėl pasižvalgykime po keletą šios temos aspektų: Maironio muzikos pomėgis, Maironis ir lietuviškos operos reikalai, Maironio ir Naujalio draugystė, Maironis ir lietuvių muzika.

Pagarba knygai, spausdintam žodžiui, švietimui sudarė esminį šios šeimos mentaliteto bruožą. Ji dalyvavo tame nacionalinės kultūros gyvenime, kuris, tegul dar ir labai lėtai, labai nedrąsiai, itin paprastomis ir kukliomis formomis, bet vis dėlto sroveną nenutrūkstama tėkme, sudarydamas liaudies kultūros pagrindu kuriamą aukštesnę pakopą, būtina prielaidą toliau nacionalinei kultūrai vystytis ir tarpti, – rašo prof. Vanda Zaborskaitė monografijoje „Maironis“³. Tokioje Mačiulių šeimoje augusiam būsimajam poetui nuo vaikystės natūraliai buvo įdiegtas ryšys su tradicija ir kultūra, su lietuvių kalba – raiškia, turtinga, kuria išmoko tarti pirmuosius žodžius – aukštaičių vakariečių-šiauriečių tarme⁴. Poeto tėvui Aleksandrui Mačiuliui buvo nesvetimi meniniai polinkiai bei laki fantazija – turėjęs jis ir gerą balsą, buvęs garsus dainininkas⁵. Balsinga buvusi ir poeto mylima auklė Ona Palkevičiūtė: gyva, energinga mergina, dainininkė, pasakotoja⁶. Vis dėlto šios ankstyvos meninės patirties atšvaitas, nors tiesiogiai neišugdė muzikuoti linkusio jaunuolio, vėliau, ko gero, muzikaliu skambėjimu labiausiai praturtino eilėraščių metroritmiką, intonacijų sąskambius ir atsispindėjo poetinėse Maironio ištarmėse. O tiesioginis ryšys su muzika klostėsi kiek kitaip. Kaip atsimenta amžininkai, gyvenime Maironio būta santūraus, nuosaikaus, vengė jis improvizaciškų, impulsyvių gestų. Jo nebūta iškalbingo, neturėjo jis ir muzikinės klausos, negana to, *vienodai deklamuodavo bet kurį savo metrą ir savo eilėmis nepadarydavo gilesnio įspūdžio*⁷. Nors mielai lankydavo koncertus, parodas, teatrą ir labai mėgo klausytis muzikos (Kauno bute svetainėje turėjo fortepijoną, kuriuo skambindavo jo svečiai), didžiosios, rimtosios muzikos pasaulis netapo tikraja poeto dvasine savastimi. Draugų liudijimu, ypač mėgęs Fryderyko Chopino muziką, bet ir tai labiau – lengvesnius, saloninius šio kompozitoriaus muzikos aspektus⁸.

Tačiau tai tik keli susiklosčiusios tikrovės eskizai, ir įgimto ar išugdyto muzikalumo stoka jokių būdu nenustelbė Maironio įsitraukimo į lietuvių tautinės profesinės muzikos formavimosi erdvę. Būtina pažymėti kitokią itin reikšmingą, aktyvų Maironio dalyvavimą tautinės muzikinės kultūros kūrime, pagrįstą ir tapatybės suvokimu, ir apskritai esminių to meto muzikinės kultūros procesų supratimu. Derėtų prisiminti, jog labai svarbia tautinio atgimimo dalimi per du paskutiniuosius XIX a. dešimtmečius

tapo susidaręs teatro ir muzikos sąjūdis. Pirmiausia, žinoma, paplitęs ten, kur negaliojo spaudos ir žodžio draudimas arba kur jį galima buvo šiaip taip apeiti – Mažojoje Lietuvoje, lietuvių bendruomenėse JAV, taip pat Rygoje, Sankt Peterburge⁹. Pačioje Lietuvoje šis sąjūdis buvo slaptas, tačiau vis tiek gyvavo vadinamųjų lietuviškų vakarų pavidalu. Tokių vakarų Vilniuje surengs *Apaštalų kuopa*, tokią veiklą puoselės ir 1899 metais Kaune įkurta „Dainos“ draugija. Yra žinomi 1896–1904 metais Lietuvoje surengti 84 slapti vakarai. O atgavus spaudą vyksta stebėtinai, nepaprastas kultūrinės veiklos pakilimas – vienas po kito steigiami laikraščiai, leidžiamos knygos, rengiamos dailės parodos, kuriasi draugijos. Jau 1905 metais Lietuvoje būta apie 100 chorų; žinoma apie 200 vietovių, kur buvo rengiami vaidinimai. 1905–1915 metais įvyko apie 1500 koncertų bei tiek pat teatro spektaklių¹⁰. Vėliau, atsimindamas šio sąjūdžio intensyvumą, vienas jo vadovų kompozitorius Stasys Šimkus rašė:

Laikotarpį nuo spaudos atgavimo iki Didžiojo karo metų – lietuvių tautinės kultūros kilimo tyrinėtojas galėtų pavadinti lietuviškų vakarų gadyne. Retas bažnytkaimis nerengė savo „lietuviškų koncertų“ ir vakarų, retas šiandien kiek rimtesnio amžiaus inteligentas nebuvo anais laikais dainininkas ir artistas! Visa tai sakau, norėdamas priminti, jog mūsų kultūrinis ir tautinis kilimas buvo ypatingai susijęs su daina. Sunku šiandien išanalizuoti, ar tame dainuojančių pasiryžime ir klausančių džiūgavime būta daugiau estetinio gėrėjimosi, ar patriotinio jausmo, ar noro savąja kultūra džiaugtis, ar pasiryžimo tautą prikelti manifestavimo. Greičiausiai viskas kartu, nes muzika, o ypač graži daina, teikianti grynai estetinio džiaugsmo, kartu paliečia, sužadina ir kitus sielos kilniuosius troškimus¹¹.

Kaip matyti, visą minimųjų laikų muzikos sąjūdį buvo persmelkusi daina ir operos idėja. Šiuo požiūriu įsimintini 1895 metai. Tais metais Maironis, Peterburgo dvasinės akademijos profesorius, sulaukia ne tik pirmojo „Pavasario balsų“ leidimo, bet ir žmones pasklinda ir jo sukomponuotas keturių veiksmų libretas „Kame išganymas“, pirmasis lietuviškas operos libretas. Tai mylimiausias poeto jaunystės kūrinys, teikęs vilčių rimtai muzikinei interpretacijai¹². Vis dėlto libreto visuma netapo pagrindu lietuviškai operai, nors vėliau trims jo fragmentams muziką sukūrė Aleksandras Kačanauskas (1910 metais pelnęs Pirmojo lietuvių muzikos konkurso – jį organizavo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – pirmąją premiją už chorinę dainą „Kur bėga Šešupė“ bei keturias lietuvių liaudies dainų išdailas ir antrąją premiją už „Pranciškono arioso“ – pastarasis pagal Maironio „Kame išganymas“ žodžius). Stambesnį kūrinį – kantatą „Brolybės daina“ mišriam chorui ir solistui tenorui – 1921 metais sukūrė kompozitorius Juozas Gruodis, tačiau tai nelaikytina šio kompozitoriaus kūrybine sėkme – veikalas iššęstas, kupinas techninių sunkumų, tad taip ir netapo repertuariniu kūrinium.

Žinomas ir dar vienas, kur kas sėkmingesnis Juozo Gruodžio stambus kūrinys, tąkart įkvėptas ne Maironio libreto, bet poezijos – tai baletas „Jūratė ir Kastytis“, kuriam buvo pasirinkta žymioji poeto baladė (deja, kompozitoriui nepavyko rasti talentingo libretisto, gebančio iš šios baladės parengti visavertį libretą – jo autorė, Kauno valstybės teatro dainininkė Marija Lipčienė, pasuko paprasčiausiu keliu, nekūrybiškai perpasakodama Maironio kūrinį)¹³.

Maironio kaip operos libretisto darbas tęsėsi ir vėliau. Štai 1932 metais žurnale „Bangos“ buvo išspausdintas neįsivardijusio žurnalisto pokalbis su kompozitoriumi

Naujaliu apie lietuvišką operą. Šis čia pamini keletą potencialių autorių: Jurgį Karnavičių, Vytautą Bacevičių, tačiau abejoja jų kaip tautinės operos kūrėjų sėkme – pasak jo, pirmas – rusas, antras – ultramodernistas ir sėkmės vargu ar turės. Tęsdamas toliau priduria:

Yra dar vienas, kuris dirba nesiskardendamas. Tai Tallat-Kelpša. Jis rašo operą jau treči metai pagal Maironio libretą. Kiek man žinoma, kai kurios dalys jau baigtos. Reikia tikėtis, kad Tallat-Kelpša kai ką duos, nes jis – žmogus talentingas, o be to, kaip dirigentas turi nemažai patyrimo¹⁴.

Iš tikrųjų, daugelį metų dirbdamas su teatru Juozas Tallat-Kelpša nemenką dėmesį skyrė sceninei muzikai. XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiais sukūrė muziką keliems dramos spektakliams. Tačiau svarbiausias jo tikslas buvo opera. 1938 metais dėl to buvo pasiėmęs kūrybinių atostogų. Pagal jo pasiūlytą planą dar anksčiau Maironis parašė libretą 4 veiksnių su epilogu operai „Nelaimingos Dangutės vestuvės“ (1930 metais libretas buvo išspausdintas). Vėliau Maironio tekstas Tallat-Kelpšos nebetenkinio, ir naujo libreto darbui jis pasitelkė kalbininką Jurgį Talmantą bei poetą Kazį Inčiūrą. Pagal galutinį variantą tai turėjo būti 3 veiksnių, 4 paveikslų opera, pavadinimu „Vilmantė“ (arba „Tėvūno duktė“). Dirbdamas su pertraukomis 1941 metais Tallat-Kelpša iš esmės baigė klavyrą, o 1945 metais papildė ir orkestravo operos įžangą. Šioji buvo atliekama koncertuose antrašte „Uvertiūra lietuviškomis temomis“. Klavyras saugomas archyve, taip ir neprigijęs repertuare – labai jau tradicinė muzikos kalba, nevieningas stilius¹⁵.

Prieš apžvelgdama trečiąją aspektą – Maironio ir Naujaliao draugystę – pirmiausia pacituočiau Naujaliao mokinį kompozitorių Joną Nabažą:

„man norisi perfrazuoti vieno J. W. Goethe’s biografo žodžius: Jei man būtinai reikėtų išsikraustyti į negyvenamą salą ir tebūtų leista pasiimti 10 dainų, nesvyruodamas pirmiausia imčiau „Vasaros naktis“, o apie kitas 9 dar pagalvočiau...“¹⁶

Šiais žodžiais Nabažas patvirtina ne tik ir vėliau neišblėsusius dar jaunystėje susiformavusius individualius vertybinius idealus, asmeniškai išgyventą lemtingą pažintį su Naujaliao dainų poetiškumu, su švelniu ir natūraliu jų grožiu, bet pripažįsta ir jų visuotinumą: tos Maironio ir Naujaliao dainos kadaise suvaidino esminę kultūrinę meninę misiją – tautos žadinimo, vienijimo, aukštų idealų skiepijimo, patriotinių jausmų ugdymo. Drauge su Naujaliao muzika Maironio eilėraščiai įgavo populiariausios liaudies dainos teises, tauriai, poetiškai formuodami bei išreikšdami patriotinį jausmą¹⁷.

Maironis ir Naujalis susitiko 1892-aisiais Kaune. Tais pačiais metais Naujalis sukūrė pirmą dainą pagal Maironio žodžius – „Jau slavai sukilo“. Baigęs dainą kurti, Naujalis sėdo jos pergroti, o tuo metu kaip tik atėjo Maironis. Poetui daina taip patikusi, kad išsiprašė iš kompozitoriaus rankraštį ir 1894 metais išsivežė jį į Peterburgą. Žinoma, kad Peterburgo dvasinėje akademijoje daina buvo atlikta, pasakojama, jog prieš gresiančią kratą poetas rankraštį sunaikinęs įmesdamas į besikūrenančią krosnį. Taip žuvo pirmas poeto ir kompozitoriaus bendradarbiavimo paliudijimas. Rankraštis Naujaliao nebuvo atstatytas, bet tekstas „Jau slavai sukilo“ netrukus buvo panaudotas Česlovo Sasnausko ir išliko iki mūsų dienų¹⁸. Beje, 1929-aisiais JAV apsigyvenęs

lietuvių kompozitorius, muzikologas, aktyvus visuomenininkas Juozas Žilevičius „Aiduose“ 1963 metais išspausdintame straipsnyje „Maironis garsuose“ teigė, esą pastarosios Naujaliao dainos, nors ir nespausdintos, nuorašas saugomas Lietuvių muzikologijos archyve (Žilevičius buvo jo steigėjas iš pradžių Elizabete, vėliau – Čikagoje). Tačiau šis teiginys kelia abejonių¹⁹.

Taip užsimezgusi Naujaliao bičiulystė ir bendradarbiavimas su Maironiu netruko peraugti į stiprią draugystę. Juos abu jungė ne tik kūryba, bet ir tarnystė Dievui: Maironio kaip dvasininko, o Naujaliao kaip ilgamečio bažnyčios vargonininko (Kauno katedroje pradėjęs vargonininkauti 1892-aisiais, jis liko ištikimas šiam pašaukimui ligi mirties). Juos jungė ir stilistinė kryptis, kurią galėtume apibūdinti kaip romantinę klasikinę, o jų abiejų estetinį idealą, ko gero, taikliausiai nusakytų Adomo Jakšto mintis: „Vienintelis mano dėsnis – tai grožis“²⁰. Dažnai Maironis, parašęs eilėraštį, „dar šiltą“ jį atnešdavo Naujaliui, kad šis sukurtų jam muziką, arba ateidavo tiesiog padiskutuoti, kurie eilėraščiai tinka dainoms²¹. O Naujalis šia tema turėjo savo nuomonę, kurią nekart skelbė ir tuometinėje spaudoje, – štai kad ir 1909 metais jo paties pradėtame leisti pirmajame lietuviškame muzikiniame laikraštyje „Vargonininkas“ išspausdintas straipsnis, kuriame jis kritiškai vertino Česlovo Sasnausko „Lietuviškos muzikos“ veikalų seriją.

Paskutinioji Maironio ir Naujaliao sukomponuota daina, kaip sakyta, buvo „Dainų dainelės“, kurios tekstą poetas sukūrė specialiai 1924 metų Dainų dienai, o Naujalis tuoj pat su meile ir džiaugsmu parašė jai muziką. Betgi ji nebuvo atlikta šventėje. Rankraštyje – Naujaliao prierašas: *Parašiau dainų dieni, bet nenorėjo įtraukti*²². Ši pakili, šventiška daina, ko gero, nebuvo atlikta dėl tuometinio Dainų dienos komiteto narių ginčų, nesutarimų, be to, tai būta naujo kūrinio ir gal bijotasi, kad chorai nespės tinkamai su juo susidoroti. Vis dėlto per tą gražų trijų dešimtmečių draugystės laiką Naujaliao buvo sukurtos 28 choro dainos, pusė jų – pagal Maironio eiles. Beveik išimtinai pasirinkdamas tik Maironio žodžius, daugiausia jo ankstyvąją patriotinę bei asmeninę lyriką, Naujalis paprastomis muzikinėmis priemonėmis ir jų tarpusavio darna siekė atskleisti šio poeto poezijos pasaulį, pasirinktą poetinį vaizdą.

Dainas pagal Maironio eiles rašė ir Sasnauskas, Kačanauskas, Juozas Tallat-Kelpša, Bronius Budriūnas, Konradas Kaveckas, kiti kompozitoriai, ir, ko gero, ne vien todėl, kad Maironis buvo žymiausias to meto lietuvių poetas. Ypatingai traukė jo etinė, pilietinė, patriotinė pozicija, tapusi artima ir kompozitoriams, ir giesmininkams, ir klausytojams. Ilgus metus Maironis buvo labiausiai išdainuotas Lietuvos poetas. Negana to, ne viena lietuvių kompozitoriaus giesmė pagal Maironio eiles buvo išsikovojusios tautiškos giesmės, kone himno statusą (Sasnausko „Jau slavai sukilo“, Naujaliao „Kur bėga Šešupė). Ką jau kalbėti apie svarbiausią lietuvių religinę giesmę „Marija, Marija“ – pagal Maironio žodžius sukurtą Sasnausko, kurios reikšmę štai kaip aptaria prof. Viktorija Daujotytė:

Sakytume, religinis himnas, išplečiantis tikėjimo erdvę ir bendrosiomis dvasinėmis pagavomis²³.

Jau minėtame išeivijos muzikologo Juozo Žilevičiaus straipsnyje „Maironis garsuose“ (1963) autorius bandė paskaičiuoti, kiek ir kas rašė Maironio eilėms: net 35 kompozitoriai, sukurti ir išspausdinti 83 veikalai. Tarp kompozitorių populiariausi

Maironio eilėraščiai yra „Mano gimtinė“ (žinomi net 7 skirtingi dainų variantai), „Kur bėga Šešupė“ (5 variantai).

Šių laikų kompozitorių dėmesys Maironiui atslūgęs. Tai visiškai natūralus procesas, paliudijantis, kad kompozitoriai dažniau renkasi amžininkų lyriką, tvinksinčią artimesnio laiko pulsą. Tačiau, kad, pasak prof. Daujotytės, „poetai, jau tapę nacionalinės istorijos dalimi, yra lyg *neliečiamos dvasinės atsargos*“²⁴, paliudija kai kurie reti, bet labai prasmingi Maironio poezijos sugrįžimai į muzikines partitūras. Vienas tokių – kompozitoriaus Broniaus Kutavičiaus choro šedevras, sukomponuotas 1988-aisiais, Sąjūdžio metais – „Nebeužtvenksi upės bėgimo“. *Neliečiamos dvasinės atsargos* visada suranda savo laiką.

¹ Ona NARBUTIENĖ. Muzikinis Kaunas. – Kaunas: Šviesa, 1992, p. 8.

² Juozas NAUJALIS. Straipsniai, laiškai, dokumentai. Amžininkų atsiminimai. Straipsniai apie kūrybą / Sudarė ir paaikškinimus parašė Ona Narbutienė. – Vilnius: Vaga, 1968, p. 227.

³ Vanda ZABORSKAITĖ. Maironis. – Vilnius: Vaga, 1987, p. 17.

⁴ Ten pat, p. 13.

⁵ Ten pat, p. 15.

⁶ Ten pat, p. 13.

⁷ Ten pat, p. 299.

⁸ Ten pat.

⁹ Jonas BRUVERIS. Lietuvos nacionalinis operos ir baletų teatras. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 39.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Stasys ŠIMKUS. Straipsniai, dokumentai, laiškai. Amžininkų atsiminimai / Sudarė Dana Palionytė. – Vilnius: Vaga, 1967, p. 194, 216.

¹² Jonas LANKUTIS. Maironio dramaturgija // Maironis. Raštai / Knygą parengė, komentarus parašė Irena Slavinskaitė – Vilnius: Vaga, 1988, p. 11.

¹³ Algirdas AMBRAZAS. Juozo Gruodžio gyvenimas ir kūryba. – Vilnius: Vaga, 1981, p. 90, 184.

¹⁴ Juozas NAUJALIS. Straipsniai, laiškai, dokumentai. Amžininkų atsiminimai. Straipsniai apie kūrybą, p. 92–97.

¹⁵ Algirdas AMBRAZAS. Juozas Tallat-Kelpša // Lietuvos muzikos istorija, II knyga. Nepriklausomybės metai 1918–1940 / Sudarytojas ir ats. redaktorius – prof. habil. dr. Algirdas Jonas Ambrazas – Vilnius: Vaga, 2009, p. 609–610.

¹⁶ Jonas NABAŽAS. Pirmosios harmonijos pamokos // Juozas Naujalis. Straipsniai. Laiškai, dokumentai. Amžininkų atsiminimai. Straipsniai apie kūrybą, p. 180-181.

¹⁷ Ona NARBUTIENĖ. Juozas Naujalis. – Kaunas: Šviesa, 1989, p. 106.

¹⁸ Juozas NAUJALIS. Straipsniai, laiškai, dokumentai. Amžininkų atsiminimai. Straipsniai apie kūrybą, p. 54.

¹⁹ Juozas ŽILEVIČIUS. Maironis muzikos garsuose // Aidai. – 1963, Nr. 7 – prieiga http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=3376&Itemid=267 (Žiūrėta 2012-11-22)

²⁰ Ona NARBUTIENĖ. Pažvelkime į pradžią kitomis akimis... Kai kurie J. Naujaliao vertinimo klausimai. – Onos Narbutienės šeimos archyvas, rankraštis, p. 7.

²¹ Juozas NAUJALIS. Straipsniai, laiškai, dokumentai. Amžininkų atsiminimai. Straipsniai apie kūrybą, p. 54.

²² Ona NARBUTIENĖ. Juozas Naujalis. – Kaunas: Šviesa, 1989, p. 68.

²³ Viktorija DAUJOTYTĖ. Minėti Maironį, Lietuvą, viltį. – <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-11-14-viktorijos-daujotyte-mineti-maironi-lietuva-vilti/90775> (Žiūrėta 2012-11-24)

²⁴ Ten pat.